

Pohled na legislativní změny ve školství v počáteční fázi normalizace v Československu

Tomáš HUBÁLEK

View of the Legislative Changes in Education in the early Stage of Normalization in Czechoslovakia

Abstract: This paper characterizes legislative changes in education in the period of normalization in Czechoslovakia and tries to understand motives of these changes.

Key Words: Education, Legislation, Normalization, Czechoslovakia

Úvod

Dne 1. ledna 2012 vstoupila v účinnost novela č. 472/2011 Sb., která upravovala Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon). Do povědomí ředitelů všech typů škol vstoupila především díky § 166, který stanovil podmínky pro vykonávání jejich funkce. Výrazně totiž omezil možnost jejich praktické neodvolatelnosti a zároveň stanovil maximální délku jednoho funkčního období na šest let. Tím, že díky novele do procesu instalace vedoucích pracovníků ve školství vstoupily nově také školská rada a Česká školní inspekce, se radikálně změnilo postavení všech ředitelů.

Novela vcelku logicky polarizovala odbornou i laickou veřejnost. Jedna skupina vnímala její text jako nástroj pro možnou reformu školství

a eventualitu pro snazší odvolatelnost nekompetentních ředitelů. Druhá skupina se pozastavila nad přirozenou ascendentní tendencí lidí, zastoupenou v tomto případě institutem školské rady. V našem příspěvku nechceme nijak hodnotit vliv či užitečnost této vyhlášky, ale přiznáváme, že se stala jedním z impulzů ke vzniku tohoto textu.

Cílem příspěvku je ukázat, do jaké míry bylo možné ovlivňovat chod resortu školství v určitém historickém období a za jakým účelem byly tyto změny prováděny. Pro vykreslení mocenských zásahů do školství jsme vybrali neporovnatelně odlišné období nastupující normalizace v Československu (především léta 1968–1970), čímž nechceme navodit atmosféru pro jakékoli symbolické paralely. Naopak. Vědomě jsme učinili tento výběr s tím, že chceme pouze charakterizovat určitou epochu z našich národních dějin a přispět k větší informovanosti o období, které se stále ještě bohužel nestalo pevnou součástí reálně probírané látky na základních a středních školách.

Speciálně přijatá legislativa po srpnu 1968

Změna společenských poměrů v Československu vyvolaná vstupem vojsk Varšavské smlouvy na území Československé republiky v roce 1968, se odrazila také v legislativním procesu. Pro zabezpečení plnění tzv. Moskevských protokolů, které podepsali představitelé Československé a Sovětské politické moci 26. 8. 1968 v Moskvě, byly parlamentem schváleny nové zákonné normy. Jedná se především o Zákonné opatření předsednictva Federálního shromáždění o některých přechodných opatřeních nutných k upevnění a ochraně veřejného pořádku číslo 99/1969 Sb.¹ z 22. 8. 1969, které podepsali hlavní osobnosti reformního procesu z jara 1968 – Alexander Dubček, Ludvík Svoboda a Oldřich Černík. Tímto krokem nově zformovaná politická elita v čele s Gustávem Husákem docílila minimálně dvou věcí.

Za prvé radikálně zpřísnila sankce za jakékoli formy projevů nesouhlasu se soudobým establishmentem a stanovila podmínky pro rozvázání pracovních poměrů. Za druhé právě tím, že pod uvedeným zákonem byli podepsáni tři hlavní protagonisté tzv. obrodného procesu z předcházejícího roku, a tím, že byl vydán téměř v den výročí

okupace republiky vojenskými složkami pěti zahraničních armád, razantně zapůsobili na psychiku obyvatel Československa. Na oficiálním webovém portálu Vlády České republiky je v souvislosti s přijetím zákona č. 99/1969 Sb. poznamenáno: „Bylo to první lámání páteře, a to, co naši společnost zlomilo, nebyla ani tak okupace, jako spíše kolaborace a bezpáteřnost, život ve lži započatý normalizací v roce 1970.“²

Z rozboru textu legislativní normy vyplývá, že v zákoně, který je jinak formulován dosti obecně, je přímo zmíněn resort školství jako oblast nejvyššího zájmu stranických a vládních struktur. Nejprve se v něm vágně píše, že toho, „kdo svou činností narušuje socialistický společenský řád a ztrácí tím důvěru potřebnou k zastávání dosavadní své funkce, lze z funkce odvolat, popřípadě s ním okamžitě rozvázat pracovní poměr.“ A hned dále se uvádí konkrétní případy pouze z oblasti školství: „Studenta lze za uvedených okolností vyloučit z dalšího studia. U učitelů vysokých a jiných škol může příslušný ministr z funkce odvolat, popřípadě i pracovní poměr okamžitě zrušit též proto, jestliže v rozporu se svými povinnostmi vychovávají svěřenou mládež proti zásadám socialistické společnosti a její výstavby.“³ Netřeba dodávat, že zejména v terciárním školství byly tyto věty opakovane naplněny a že ministr školství tohoto ustanovení mnohokrát využil.

Druhá norma souvisela právě s možností rušení pracovních smluv, a to nejen ve školství. Dosavadní zákoník práce z roku 1965 (tedy v roce 1969 relativně aktuální) jasně definoval důvody, pro které je možné zaměstnance z jeho pozice odvolat. Pro normalizátory bylo velice nutné legitimovat co nejdříve zdůvodnění výpovědi ze zaměstnání pro odlišné politické postoje či pro nesouhlas se vstupem vojsk do Československa. V prosinci 1969 byl tedy přijat Zákon č. 153/1969 Sb., kterým se mění a doplňuje zákoník práce.

Podle této novely zákoníku práce je možné zaměstnance propustit ze zaměstnání mimo jiné, „naruší-li svou činností socialistický společenský řád a nemá proto důvěru potřebnou pro zastávání dosavadní funkce, nebo svého pracovního místa.“⁴ Toto obecné zdůvodnění se stalo hlavním výpovědním důvodem pro mnoho pedagogů, kteří byli nuceni svá místa opustit. Navíc tento odstavec platil i retroaktivně, takže postihoval

všechny ty, kteří se angažovali v průběhu roku 1968 ve prospěch reformního hnutí v Československu (viz článek II., odst. 2 zákona č. 153/1969 Sb.). Faktem zůstává, že výrazný podíl na tvorbě tohoto zákonného opatření měl okruh osob kolem ministra školství České socialistické republiky Jaromíra Hrbka. Po analýze normy, lze souhlasit s tvrzením P. Urbáška, který o novele uvádí, že „ovlivnila zásadním způsobem nejen průběh personální očisty ve školském rezortu, ale současně otevřela legislativní cestu k realizaci nucených odchodů ze zaměstnání i v ostatních rezortech a společenských organizacích“ (Urbášek, 2008, s. 66).

Představitelé rezortu školství a jejich činnost ve sledovaném období

Personální obměnou prošla také Československá federativní vláda, Vláda České socialistické republiky, parlament i nomenklatura v KSČ. Tyto změny omezené pouze na rezort školství zachycujeme níže v přehledné tabulce.⁵

Tabulka č. 1: Přehled ministrů školství v období 1965–1989.

Ministr školství	Funkční období
Československá socialistická republika (ČSSR)	1965–1968
Jiří Hájek	10. 11. 1965–7. 4. 1968
Vladimír Kadlec	8. 4. 1968–8. 1. 1969
Česká socialistická republika (součást ČSSR)	1969–1989
Vilibald Bezdíček	9. 1. 1969–27. 8. 1969
Jaromír Hrbek	27. 8. 1969–7. 7. 1971
Josef Havlín	8. 7. 1971–8. 10. 1975
Milan Vondruška	8. 10. 1975–7. 5. 1987
Karel Juliš	8. 5. 1987–11. 10. 1988
Synková Jana	12. 10. 1988–4. 12. 1989

Z tabulky je patrné, že konsolidace poměrů po srpnu 1968 se odrazila i v délce mandátu jednotlivých ministrů. V období od 8. 4. 1968 do 7. 7. 1971, tedy během tří let a tří měsíců, se na tomto postu vystřídali tři ministři. Následující trojice ministrů již vykazovala mnohem

větší stabilitu z hlediska délky funkčního období (J. Havlín 4 roky, M. Vondruška 12 let, K. Juliš 17 měsíců).

Vladimír Kadlec, právník a ekonom, který před svým jmenováním působil jako rektor Vysoké školy ekonomické, změny, které s sebou přinášel obrodný proces, přivítal. Jako příznivec reformního úsilí nejen v ekonomice a otázkách národního plánování, ale také ve společnosti, se neztotožnil se směřováním politické linie po srpnu 1968 a k poslednímu dni v roce podal ministerskému předsedovi demisi. Především s jeho jménem jsou spojeny začátky rehabilitací pedagogů sekundárního i terciárního školství a studentů, kteří byli vyloučeni z univerzit po roce 1949. Po srpnové intervenci vojsky zemí Varšavské smlouvy usiloval o minimalizaci dopadů normalizace ve svém resortu, ale záhy se stal zejména pro sovětskou stranu nepřijatelným.⁶

Ani jeho nástupce Vilibald Bezdíček, také univerzitní profesor a emeritní rektor Vysokého učení technického v Brně, nesplňoval představy reprezentantů okupační moci. Do vzájemného sporu se tito představitelé a ministr Bezdíček dostali již záhy po jeho jmenování, když se přihlásil k Akčnímu plánu ministerstva školství a po tragickém skonu studenta Jana Palacha i k jeho odkazu. Snažil se v daných poměrech mírnit některá normalizační opatření, která měla zajistit odchod nežádoucích osob ze školství. Převážně terciární školství bylo vystaveno v tomto období zvýšenému politickému dohledu a tlaku.⁷ Dne 27. srpna 1968 rozhodlo oddělení školství a vědy ÚV KSČ o okamžitém odvolání ministra Bezdíčka, neboť setrval na nesprávné politické koncepci při vedení ministerstva školství (Pousta, 2002, s. 411).

Po krátkém působení ministrů Kadlece a Bezdíčka, které se neseťkalo s pozitivní odezvou ze strany politického aparátu KSČ, bylo pro normalizační představitele nutností vybrat osobu, která bude důsledně dbát na konsolidaci školského resortu a uskutečňovat opatření, která povedou také k personální výměně ředitelů a pedagogů na jednotlivých školách. Touto osobou se stal univerzitní profesor Jaromír Hrbek, který byl jmenován ministrem školství 27. srpna a vedení resortu se ujal symbolicky 1. září 1969.

Jaromír Hrbek byl v letech 1954–1963 rektorem Univerzity Palackého a po svém odchodu z postu ministra školství se vrátil opět

na univerzitní pracoviště. P. Urbášek jej řadí mezi nejtvrdší levicové politiky, kteří se rozhodnou měrou zasazovali o urychlenou proměnu ve školském resortu v souladu s normalizačními požadavky vedení KSČ (Urbášek, 2008, s. 57). Z. Pousta je přesvědčený, že Hrbek chápal své jmenování jako „stranický úkol, který spočíval nejen v ideologickém očištění výuky, ale v naprostém obnovení pořádku a podřízení škol nomenklaturním stranickým kádrům“ (Pousta, 2002, s. 412).

Důkazem pro tato tvrzení může být například fakt, že již 20 dní po svém uvedení do úřadu zakázal vydávat studentské časopisy pro jejich destruktivní a reakční úlohu v letech 1968–1969 (Urbášek, 2008, s. 59). Jako ministr školství se také přímo podílel na tvorbě příslušné legislativy, která měla usnadnit provádění konsolidačních opatření vyplývajících ze závěrů prověřkových komisí, a to nejen ve svěřeném resortu (viz zákon č. 153/1969 Sb).

Aby žádný z vedoucích pracovníků ve školské soustavě nebo řadových pedagogů nezůstal na pochybách a uvědomil si, jakou politickou linii nadále bude ministerstvo školství zastávat, svolal ministr Hrbek a byro ÚV KSČ pro řízení stranické práce sjezd učitelů a školských pracovníků z oblasti škol prvních a druhých cyklů z celé České socialistické republiky. Tento aktiv pro pracovníky ze školství, kteří vlastnili členské legitimace KSČ, se konal 4. září 1969 a ministr Hrbek je ve svém projevu seznámil se svým rázným postojem k polednovému vývoji v roce 1968. Více než 1200 účastníků sjezdu jeho teze podpořilo a odměnilo jej značnými ovacemi.⁸

Ministr Hrbek věnoval svou pozornost i aparátu resortu. Pátého ledna 1970 vydal příkaz č. 9, podle nějž mají být provedeny personální změny a upravena struktura úřednického aparátu ministerstva. Na podkladě tohoto příkazu bylo ze svých míst záhy odvoláno 18 pracovníků ministerstva, většinou vedoucích odborů a oddělení.⁹ Celkově bylo od nástupu ministra Hrbka propuštěno 41 osob z aparátu ministerstva školství. Z toho dva náměstci ministra, ředitel ekonomické sekce, 9 ředitelů odborů a 13 vedoucích oddělení. Počet odborů byl snížen ze 12 na 10, ale počet oddělení naopak vzrostl z 31 na 34. Počet úředníků resortu školství byl za půl roku snížen ze 425 na 384 funkčních míst.¹⁰

Zcela konkrétní dokument odrážející požadavky nového vedení ministerstva školství vznikl 21. listopadu 1969. Ministr Hrbek text s názvem *Pokyny pro postup při rozvazování pracovních poměrů s učiteli a jinými školskými pracovníky podle zákoníku práce a zákonného opatření č. 99/1969 Sb.* adresoval všem krajským a okresním výborům KSČ. Hned v úvodu dokumentu konstatoval, „že úlohu učitele budoucí komunistické generace nelze svěřit každému člověku, zejména ne takovému, který se s ideami a praktickou politikou strany rozchází“.¹¹ V dalším odstavci popisuje příklady nevhodného vystupování pedagogů (například pokud „rozněcovali nacionalistické vášně, rozšiřovali hanlivé letáky, šířili nenávist k našim spojencům“ atp.), aby následně důrazně připomenul, že „s těmi učiteli, kteří porušili kázeň tak hrubým způsobem, že jejich ponechání na škole do uplynutí výpovědní lhůty není možné z důvodů udržení pracovní kázně na škole, zruší národní výbory pracovní poměr okamžitě, podle § 53, odst. 1) b zákoníku práce“.¹²

Z jeho slov je patrná skrytá výhrůžka všem, kteří by nechtěli tohoto nařízení uposlechnout. Výkonnou pravomoc nad plněním opatření v dokumentu předává příslušným lokálním výborům KSČ, na které ještě apeluje, aby věnovali všem, kteří by narušovali průběh školního roku, mimořádnou pozornost. Pouze pokud „učitelé v době po 22. srpnu 1969 do 31. prosince 1969 v rozporu se svými povinnostmi vychovávají svěřenou mládež proti zásadám socialistické společnosti a její výstavby, může jej z funkce odvolat, popřípadě i pracovní poměr zrušit ministr školství podle § 4, odst. 2, zákonného opatření č. 99/1969 Sb.“.¹³ Tím si ponechal Hrbek možnost být jakýmsi samozvaným soudcem při projednávání kauz jednotlivých případů chování pedagogů.

Nejen z uvedených citací vyplývá, jak si zřejmě ministr Hrbek představoval konsolidaci školství. Měla být především rychlá a co nejúčinnější. Na druhou stranu je nutné upozornit, že zákonné opatření č. 99/1969 Sb. bylo sice namířeno proti obyvatelům Československa, kteří by chtěli aktivně vystupovat proti soudobému establishmentu, nicméně zůstává otázkou, do jaké míry byly Hrbkovy pokyny v reálu naplněny. Nelze sice s jistotou tvrdit, že na základě citovaného dokumentu

nebyl nikdo perzekuován, z prostudovaných archivních materiálů však podobná skutečnost nevyplyvá. Pokud byli učitelé ze svých pracovních pozic propouštěni, pak byl zpravidla jako důvod uveden novelizovaný zákoník práce, na jehož přípravě se Hrbek aktivně podílel právě kvůli učitelům všech typů škol.

Závěr

V textu našeho příspěvku jsme se pokusili poukázat na fatální a neomezený vliv aparátu KSČ a ministra školství v rané fázi normalizace v Československu. Především jsme chtěli vyzdvihnout fakt, že hlavním kritériem pro posuzování kompetentnosti pedagogů se stalo ideologické hledisko, které často nemělo s prací učitelů nic společného.

Cílevědomost vedoucích představitelů nomenklatury KSČ, respektive státní moci vedla k urychlené tvorbě „speciální“ legislativy, která měla legalizovat nastíněný postup pro personální očistu ve školském resortu. Přestože se našly i určité výjimky (zde máme na mysli například ministry školství Bezdíčka a Kadlece), které se neztotožnily s podobnou normalizační strategií, je možné konstatovat, že na školství byl vyvíjen enormní tlak směřující k jeho konsolidaci.

Tato skutečnost podtrhuje význam školství jako nástroje pro šíření určitých idejí (zejména mravních) i v dnešní době. Proto pevně věříme, že se podobné období již v dějinách školství neobjeví.

Poznámky:

¹ Jedná se o tzv. Pendrekový zákon.

² Dostupné na <http://www.vlada.cz/cz/media-centrum/tema/tema:-predseda-vlady-oldrich-cernik--8211;-vedl-vladu-od-jara-1968-40046/>.

³ Obě citace jsou ze Zákona č. 99/1969 Sb., Zákonné opatření předsednictva Federálního shromáždění o některých přechodných opatřeních nutných k upevnění a ochraně veřejného pořádku, ze dne 22. 8. 1969, § 4. Dostupný na: <http://www.psp.cz/ff/8e/16/6a/08.htm>.

⁴ Viz § 46, písmeno e). Plný text dostupný na: <http://www.psp.cz/ff/e7/36/05.htm>.

⁵ Zdroj: Webový portál Vlády České republiky, dostupný na: www.vlada.cz a portál Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR, dostupný na: <http://www.msmt.cz/ministerstvo/ministri-skolstvi-od-roku-1848>.

- ⁶ Viz Poustá, Z., Raketový nástup nového školního roku prof. Jaromíra Hrbka, in *Kostlán, A.*, 2002, s. 400.
- ⁷ Viz Poustá, Z., Raketový nástup nového školního roku prof. Jaromíra Hrbka, in *Kostlán, A.*, 2002, s. 408.
- ⁸ Viz Poustá, Z., Raketový nástup nového školního roku prof. Jaromíra Hrbka, in *Kostlán, A.*, 2002, s. 416.
- ⁹ NA, ÚV ČSR, fond MŠČR, 1970, sign. 549/4.
- ¹⁰ NA, ÚV ČSR, fond MŠČR, 1970, sign. 549/4.
- ¹¹ AUP, fond Rektorát – sekretariát, karton 2.
- ¹² AUP, fond Rektorát – sekretariát, karton 2.
- ¹³ AUP, fond Rektorát.

Literatura a internetové zdroje:

- HRADECKÁ, V., KOUDELKA, F. *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969–1974*. Svazek 31. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998.
- KOSTLÁN, A. a kol. *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975). Sborník z konference*. Praha: Výzkumný ústav pro dějiny vědy, 2002.
- MENCL, V. a kol. *Československo roku 1968. 2. díl. Počátky normalizace*. Praha: Parta, 1993.
- OTÁHAL, M. *Normalizace 1969–1989. Příspěvek ke stavu bádání*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002.
- URBÁŠEK, P. *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2008.
- URBÁŠEK, P. Olomoucká normalizační ouvertura Jaromíra Hrbka. In *Acta Universitatis Palackianae Olomouensis, Facultas Philosophica Historica* 31. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002.
- Zákon č. 99/1969 Sb., Zákonné opatření předsednictva Federálního shromáždění o některých přechodných opatřeních nutných k upevnění a ochraně veřejného pořádku, ze dne 22. 8. 1969. [off line – staženo ve formátu pdf]. [cit. 21. 9. 2011]. Dostupné z WWW: <<http://www.psp.cz/ff/8e/16/6a/08.htm>>.
- Zákon č. 153/1969 Sb. Zákon, kterým se mění a doplňuje zákoník práce, ze dne 23. 12. 1969. [off line – staženo ve formátu pdf]. [cit. 21. 9. 2011]. Dostupné z WWW: <<http://www.psp.cz/ff/e7/36/05.htm>>.
- Ministři školství od roku 1848. Seznam ministrů a ministryň školství od habsburské monarchie po dnešek*. Materiály Ministerstva školství mládeže a tělovýchovy České republiky. [on line]. [cit. 30. 9. 2011]. Dostupné z WWW: <<http://www.msmt.cz/ministerstvo/ministri-skolstvi-od-roku-1848>>.

Archivní prameny

Národní archiv České republiky, ÚV ČSR, fond MŠČR, 1970, sign. 549/4.

Archiv Univerzity Palackého, fond Rektorát – sekretariát, karton 2.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Tomáš Hubálek

Katedra společenských věd

Pedagogická fakulta Univerzity Palackého

Žižkovo náměstí 5

771 40 Olomouc

e-mail: hubalek.tom@seznam.cz